

ТРИБУНА ДОКТОРАНТА

УДК 340.1

З. Юдін,

кандидат юридичних наук, докторант кафедри теорії держави і права
Національного університету «Одеська юридична академія»

**КОНТРАКТИВІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОСТІ:
ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПРОБЛЕМИ**

Для сучасної юриспруденції, політичної теорії та соціології стало звичною тенденцією повторювати тезу про кризу державного суверенітету, яка є наслідком усе більшого розширення сфери міжнародно-правового та наддержавного (інтегративного) регулювання. Звичність такої постановки питання привела, з одного боку, до визнання того факту, що сучасні держави змінюються найбільш суттєвим чином із самого часу їх виникнення, а з іншого – відвела політико-правову думку від критичного осмислення самого концепту державного суверенітету.

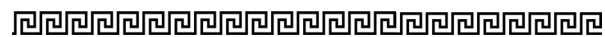
Не є також новою теза про те, що Українська держава останні декілька місяців фактично відстоює свій суверенітет, тобто своє право на самостійне визначення напрямів зовнішньої та внутрішньої політики, а також інших елементів державного суверенітету, який постає з принципу суверенної рівності держав, що закріплено ч. 1 ст. 2 Уставу Організації Об'єднаних Націй [1] та знайшло свою деталізацію в Декларації про принципи міжнародного права [2]. Драматичність ситуації підкреслюється тим, що в колах спеціалістів із міжнародного права отримує все більшого поширення та визнання ідея, відповідно до якої посягання на державний суверенітет іншої держави можна кваліфікувати як якісно новий міжнародно-правовий злочин, що має об'єктивні та суб'єктивні відмінності від злочину агресії. Так, відомий спе-

ціаліст із міжнародного гуманітарного права С.І. Саяпін пропонує називати такий злочин патріацидом, об'єктивна сторона якого виражається в знищенні державності як юридичної основи суверенітету [3].

Так чи інакше все це демонструє актуальність проблеми державного суверенітету на рівні міжнародного права. Однак питання можна поставити й інакше: чи є проблема державного суверенітету концептуальною, а не лише такою, що має складнощі в нормативно-правовій регламентації на міжнародно-правовому рівні? Чи відображають сучасні констатації кризи державного суверенітету зміни не лише в політиці, економіці, а й у праві? І якщо це так, то що юриспруденція має зробити для того, щоб уникнути подальшої ерозії державності, яким чином вона має переосмислити концепцію державного суверенітету для того, щоб відповісти на виклики часу?

Пошук відповідей на ці питання, вважаємо, лежить у площині джерела правосуб'єктності сучасних держав, і навіть більше – трансформації самої сутності державності. Усе більша контрактивізація правової сфери природно впливає на практику функціонування сучасних держав, зміну напрямів та змісту їх діяльності, становлення нової парадигми державності як явища соціального життя. Усе це зумовлює необхідність здійснення загальнотеоретичного аналізу контрактивізації державності.

Мета статті полягає у виявленні основних тенденцій та проблемних вимірів контрактивізації сучасної держави.

Проблематика контрактивізації правової та державної сфери нечасто стає предметом уваги дослідників, незважаючи на те, що ця тенденція розвитку права є надзвичайно помітною та значною. Проблема розвитку сучасної державності присвятили свої дослідження такі науковці, як Ю.М. Оборотов, В.Є. Чиркін, О.В. Задорожній, А.І. Дмитрієв та інші фахівці у сфері загальнотеоретичної юриспруденції та міжнародного права.

Виявлення основних параметрів контрактивізації сучасної держави передбачає декілька кутів розгляду цієї проблеми. Перший із них пов'язаний із проблемою державного суверенітету та його обмеження в сучасному міжнародному та інтегративному праві. Другий стосується питання контрактивізації самого інституту держави як цілісного соціального утворення.

Формування сучасного наукового дискурсу про державність має безпосередній зв'язок із питаннями державного суверенітету та трансформацією уявлень про його природу та зміст. Як справедливо зазначають дослідники, державний суверенітет є центральним елементом правосуб'єктності, однак не тотожним їй [4, с. 13]. О.В. Задорожній вважає, що державний суверенітет недоцільно розглядати як певну сталу величину, незмінну протягом часу. На його думку, суверенітет кожної окремої держави еволюціонує відповідно до реальних умов її функціонування, геополітичної обстановки тощо [5, с. 112]. Це дозволяє розглядати державний суверенітет як свого роду динамічний аспект правосуб'єктності держави.

Така постановка проблеми вимагає співвіднесення правосуб'єктності держави та правосуб'єктності індивіда: чи мають вони однакову юридичну природу, чи однакове їх джерело та форми реалізації? Тут слушною є думка С.І. Архіпова, що основним у суб'єкті права є не те, що він здатен мати права

йобов'язки, брати участь у правовідносинах, виконувати ухвалені закони, а те, що він – істинний центр права, той стрижень, навколо якого «обертаються» всі правові вісі, творець права та його ціль [6, с. 127]. Якщо підтримати цю позицію, то стає очевидно, що юридична природа правосуб'єктності індивіда та держави суттєво відрізняється.

Правосуб'єктність індивіда, що формує його суверенність (яку Б. Таманага пов'язує з відомими чотирма аспектами свободи: особиста, політична, правова та механізми їх інституційного захисту [7, с. 43–46]), існує як апіорний стан, що є онтологічною основою будь-якого права. Ця традиція, що йде від І. Канта з його закликом до індивідів бути правосуб'єктними, особливого значення набуває саме в наш час, коли індивідуалізація суспільства вийшла на якісно новий рівень, що вимагає застосування нових інструментів правового впливу (наприклад, якщо звернутися до етико-правових проблем четвертого покоління прав людини). Тобто правосуб'єктність індивіда існує сама по собі як його невід'ємна якість, юридичний факт-стан, визнання та встановлення якого не вимагається. Оскаржити чи навіть поставити під сумнів правосуб'єктність індивіда (принаймні в частині правоздатності) у сучасних правових системах неможливо, і це, мабуть, одне з найбільших досягнень права доби модерну.

Використання категорії правосуб'єктності у відношенні до держави є свого роду правовою метафорою, коли властивості та характеристики одного явища переносяться на інше явище. На думку І. Канта, держава не є правосуб'єктною тією ж мірою, що й індивід. Більше того, доктрина верховенства права послідовно ставить питання про обмеження можливостей (а отже, і прав) держави у відношенні до людини й суспільства, тоді як обмеження прав індивідів сприймається як рух у напрямі до авторитаризму. Саме тому правосуб'єктність держави (а також її суверенітет як продовження цієї пра-

вособ'єктності) не є апіорним фактом та станом, тобто не базується на таких само абсолютних категоріях, як правосуб'єктність та суверенітет особи.

Особливістю правосуб'єктності держави, порівняно з правосуб'єктністю особи, є те, що вона має договірну основу. Проте йдеться не про класичні теорії суспільного договору, створені зусиллями Т. Гоббса, Ж.-Ж. Руссо та інших мислителів, а про юридичну основу державного суверенітету. Ідеться про те, що на відміну від суверенітету людини суверенітет держави має походження, тобто вимагає визнання. Таке визнання має, як правило, договірну природу. На цьому, зокрема, наполягають дослідники у сфері історії міжнародного права А.І. Дмитрієв, Ю.А. Дмитрієва та О.В. Задорожній. Науковці зазначають, що виникнення концепції державного суверенітету прямо пов'язане з визнанням у тексті Вестфальського мирного договору суверенітету Швейцарії [8, с. 71].

По суті сам факт існування в міжнародному праві інституту визнання доводить, що суверенітет держави має умовний характер. Ця умовність залежить від того, що держави домовляються про повагу до суверенітету один одного та встановлюють правила, за яким суверенітет набувається (або втрачається). Це дає змогу зробити висновок про те, що явище державного суверенітету має договірний характер, а тому закономірними є тенденції до перегляду окремих положень цього договору у зв'язку зі зміною уявлень про місце держави в структурі суспільства, механізми її взаємодії з іншими державами тощо.

У цьому контексті те, що називають кризою державного суверенітету, насправді є просто періодом перегляду міждержавного договору про критерії державності. У свою чергу це є елементом ширшого процесу все більшої контрактивізації правової сфери, яка виражається в поступовому посиленні договірного регулювання як засобу координації суб'єктів права, переході від монологічного до діалогічного харак-

теру правових комунікацій. Тобто ця криза є скоріше трансформацією, яка, імовірно, веде до ще більшої контрактивізації інституту державності, розмивання критеріїв наявності або відсутності державного суверенітету.

Взаємозв'язок трансформації державного суверенітету та контрактивізації правової сфери виражається в декількох основних проблемах.

По-перше, поступово складається практика, відповідно до якої саме договірна правосуб'єктність передують будь-якій іншій правосуб'єктності, а тому виступає першим кроком до легітимації (визнання) суверенітету. Так, це яскраво простежується в критичних оцінках правників-міжнародників «мінського формату» переговорів щодо статусу так званих Донецької та Луганської народних республік. Залучення представників цих утворень як сторін у переговорному процесі є небезпечним кроком у бік визнання їх суверенітету (адже вважається, що вони представляють усе населення контрольованих територій) [9, с. 734–744]. Подібна трансформація інституту визнання є продовженням трансформації ідеї державного суверенітету, на знищення якого спрямована агресія Російської Федерації.

По-друге, обмеження державного суверенітету, яке іноді називають як одну з кваліфікуючих ознак сучасної держави [10] (вважаємо, краще говорити про постсучасну державу), як правило, відбувається в договірній площині. Дійсно, якщо виходити з класичних уявлень про державний суверенітет як про верховенство та єдність держави на її території, то сам факт членства держави в ООН є підставою стверджувати, що її суверенітет обмежено, адже вона визнає існування принципів та зобов'язань, що постають з Уставу цієї організації. Відтак діяльність цієї держави має бути сумісною з тими фундаментальними ідеями, які лежать в основі міжнародного правопорядку. По суті, приєднуючись до ООН, держава стає учасником договору, який у тому числі визначає її права й обов'язки.

По-третє, договори є засобом контрактивізації інтегративного правового простору, наприклад права Європейського Союзу. Інтеграцію вже традиційно пов'язують із добровільним обмеженням суверенітету (принаймні в політичному дискурсі). Договірне регулювання міждержавних відносин виходить на якісно новий рівень, оскільки формується специфічна сфера договорів, які мають одночасно міжнародно-правовий характер, проте в сукупності не є міжнародним правом. Таку парадоксальну ситуацію О.В. Плотников пов'язує з фрагментацією міжнародного права, коли, наприклад, Європейський Союз утворює специфічний правовий порядок, відмінний від міжнародного [11]. А отже, і статус договорів, які діють в цьому правовому порядку, слідуючи логіці, теж має бути відмінний. Фактично це додає ще один аспект державному суверенітету – інтегративний, який має відмінні від міжнародного критерії, адже Європейський Союз може самостійно визначати критерії допустимості чи недопустимості членства або асоціації тієї чи іншої держави, впливаючи таким чином на її договірну правосуб'єктність.

Одним з аспектів контрактивізації сучасної державності є також той факт, що сприйняття держави міжнародним співтовариством передбачає наявність низки умов. Державність сьогодні є предметом договору (у найширшому сенсі цього поняття). Перелік та зміст цих умов може відрізнятися. Так, класичний перелік умов існування держави (так звані атрибути державності) наведено в Конвенції про права й обов'язки держав (Монтевідео, 1933 р.) [12]. Утім для характеристики сучасної держави часто використовується ціннісно-нормативний підхід, що виражається у формуванні переліку критеріїв, відповідність чи невідповідність яким зумовлює факт визнання держави сучасною. Проте перелік цих критеріїв є рухомим та таким, що поки не отримав усталеності. Так, вважаємо, що сучасна держава

має бути правовою, демократичною, соціальною, світською, ефективною, сильною, інноваційною, мінімальною тощо. Багато з існуючих критеріїв суперечать один одному, що ускладнює контрактивістський аналіз інституту сучасної державності.

Однак сам факт існування таких критеріїв дозволяє стверджувати, що в своїй основі сучасна держава – це завжди договірне утворення. Змістом такого договору є суверенітет, його межі та обсяг, а суттєвими умовами – критерії, які використовуються для віднесення конкретної держави до числа сучасних чи досучасних. Така контрактивізація державності демонструє, з одного боку, посилення тенденцій до індивідуалізації в праві (як національному, так і міжнародному), а з іншого – виражає ті повільні, проте помітні зміни в уявленні про сучасну державу, її специфіку, відмінності від досучасної держави та тенденції її розвитку.

Контрактивізація права, таким чином, має не лише внутрішньодержавного, а й міжнародно-правового значення. Фактично вона не розрізняє типи та рівні правових систем, оскільки є тенденцією, що вкорінена в самому праві, незалежно від форми його буття та вираження. Трансформація державного суверенітету, виражена в усе більш помітному перенесенні акцентів на договірну правосуб'єктність держав, є прямим та безпосереднім продовженням цієї лінії розвитку сучасного права. Ця лінія виражена в тому, що всі рівні існування права, усі варіанти його актуалізації в правових системах, усі варіанти його застосування так чи інакше детермінуються явними чи неявними договорами, які укладають між собою індивідуальні та колективні суб'єкти, формуючи інтерсуб'єктну правову реальність – якісний стан сучасного правового та державного життя.

Ключові слова: правосуб'єктність держави, державний суверенітет, контрактивізація права, договірний суверенітет.

Статтю присвячено проблемам контрактивізації державності у двох основних вимірах: контрактивізація змісту державності (державного суверенітету) та її форми (ознаки та критерії сучасної державності). Розкрито основні аспекти кореляції двох значимих тенденцій сучасного правового розвитку: трансформація державного суверенітету та контрактивізація правової сфери. Доводиться, що зміни інституту державного суверенітету є наслідком переходу до договірної (діалогічної) моделі права.

Стаття посвячена проблемам контрактивізації державності в двох основних измерениях: контрактивізація содержания государственности (государственности) (государственного суверенитета) и ее формы (признаки и критерии современной государственности). Раскрываются основные аспекты корреляции двух значимых тенденций современного правового развития: трансформация государственного суверенитета и контрактивізація правової сфери. Доказується, что изменения института государственного суверенитета являются следствием перехода к договорной (диалогической) модели права.

The article deals with the problems of contractivization of statehood in two main dimensions: contractivization of the content of the statehood (state sovereignty) and its form (signs and criteria of modern statehood). The basic aspects of two important trends in contemporary legal development correlation: the transformation of state sovereignty and contractivization of legal sphere are discovered. It is shown that changes in the institute of state sovereignty is the result of the transition to a contract (dialogue) model of law.

Література

1. Устав Организации Объединенных Наций и Статут Международного Суда [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_010.
2. Декларация о принципах международного права, касающихся дружественных отношений и сотрудничества между государствами в соответствии с Уставом Организации Объединенных Наций [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_569.
3. Саяпин С. Патриацид. Преступление против Украины / С. Саяпин [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://glavcom.ua/articles/22090.html>.
4. Кирилук Н.В. Особливості реалізації принципу суверенної рівності держав у сучасному міжнародному праві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.11 «Міжнародне право» / Н.В. Кирилук. – О., 2014. – 20 с.
5. Міжнародне право ХХІ століття: сучасний стан та перспективи розвитку : [монографія] / за ред. М.М. Микієвича. – Л. : Піраміда, 2013. – 319 с.
6. Архипов С.И. Субъект права: теоретическое исследование : [монографія] / С.И. Архипов. – СПб. : Юридический центр пресс, 2004. – 400 с.
7. Таманага Б. Верховенство права: історія, політика, теорія / Б. Таманага ; пер. з англ. А.А. Іценка. – К. : Вид. дім «Киево-Могилянська академія», 2007. – 208 с.
8. Дмитрієв А.І. Історія міжнародного права : [монографія] / А.І. Дмитрієв, Ю.А. Дмитрієва, О.В. Задорожній. – К. : Промінь, 2008. – 384 с.
9. Українська Революція гідності, агресія РФ і міжнародне право. – К. : К.І.С., 2014. – 1016 с.
10. Оборотов Ю.Н. Аксиосфера государства: устойчивость государства как ценность / Ю.Н. Оборотов // Наукові праці Одеської національної юридичної академії. – О. : Юрид. л-ра, 2007. – Т. 6. – С. 61–69.
11. Плотніков О.В. Відокремлення європейського права від міжнародного права в практиці Суду Європейського Союзу / О.В. Плотніков // Європейські студії і право. – 2013. – № 1(7). – С. 72–81.
12. Convention on Rights and Duties of States [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://unterm.un.org/DGAACS/unterm.nsf/WebView/9C9C35561F22BF0A8525793B0058417C?OpenDocument>.